

Opponensi vélemény

Szilágyi Ágnes Judit: AZ „ATLANTISZ-ÁLOM” A MODERNIZÁCIÓ ÉS A NACIONALIZMUS KORÁBAN: PORTUGÁLIA ÉS BRAZÍLIA

1889-1930. Budapest, 2022.

című akadémiai doktori értekezéséről

Opponensi bírálatom legelején néhány gondolat az értekezés fundamentumáról, azaz az igen gazdag kortárs sajtóanyagról, a levéltári forrásokról, múzeumi gyűjteményekről, visszaemlékezésekről és a felhasznált brazil, portugál, angol és magyar nyelvű nyomtatásban megjelent, illetve online szakirodalmi háttérrel. Elismerően meg kell állapítanom az értekezést záró 36 oldalas bibliográfiáról, hogy a disszertáció forrás- és szakirodalmi bázisa *kvantitatív* és *kvalitatív* is igen széles anyaggyűjtésről, sok éves kitartó és szorgos munkáról tanúskodik. A szerző saját – jelen disszertációhoz kapcsolódó – publikációinak száma a könyvektől, könyvfejezeteken át a tudományos cikkekig terjedően – jelentősnek mondható, a tézisfüzetben 30 tétel található portugál, angol és magyar nyelven. Meg kell jegyezni, a tézisfüzet is jól sikerült része az alkotómunkának. A disszertáció tartalomjegyzéke impozáns, igen tagolt, 6 oldalas X nagy fejezetből áll. Csupán ezt átnézve az olvasó – ez esetben az opponens – fejében átvillant, hogy vajon találkozott-e a brazil-portugál kapcsolatokat elemző hasonló megközelítésű, terjedelmű és mélységű munkával? A válasz e kérdésre egyértelműen nemleges.

Szilágyi Ágnes akadémiai doktori disszertációjának bevezetőjében felvetett kutatási célokkal magam részéről messzemenőig azonosulni tudok. Jelen akadémiai doktori értekezés egy több mint másfél évtizedes – döntően külföldön folytatott – könyvtári-levéltári kutatásai nagyszabású kutatói vállalkozást testesítenek meg, melynek eredményeként igen tartalmas akadémiai doktori disszertáció született. Tudományos vállalkozásáról a szerző így ír: *„Dolgozatom témájának ötlete több, mint tíz éve vetődött fel bennem, mikor először kerültek a kezembe egy 1910-es évekbeli, szép kiállítású folyóirat, a portugál nyelvű Atlântida számai.... Az Atlântida természetesen nemcsak kiállítása miatt tűnt figyelemre méltónak, hanem elsősorban alapkonceptiója miatt: a portugál-brazil közeledés programját hirdette, mind irodalmi, mind publicisztikai anyagán keresztül... az Atlântida nem korlátozta tematikáját az irodalom és a művészetek világára, hanem folyamatosan teret engedett az aktuális társadalmi és politikai kérdéseknek is. Ebből a szempontból különösen érdekes történeti forrásnak bizonyult. Így a kutatás első szakasza ennek a folyóiratnak, szellemi kötődéseinek lehető legszélesebb körű feltárására irányult.”*

Külön is említést kell tennünk Szilágyi Ágnes két, meghatározó jelentőségű berlini kutatóútjáról, így különösen az *Ibero-Amerikanisches Institut*-ban végzett eredményes feltáró munkáról, hiszen forrásainak egy meghatározó részét, így az *Atlântida* példányait – összesen 48 szám, s ezekben 700 írás – hiánytalanul éppen itt találta meg. (Zárójelben jegyzem csak meg, hogy számomra is nagy segítséget jelentett kutatómunkám legelején a közvetlenül a berlini fal mellett a Potsdamer téren található nyugat-berlini *Ibero-Amerikanisches Institut*.) A szerző Portugáliában tett kutatóútjai során kiemelendő Coimbra, Lisszabon és Porto levéltárai és könyvtárai, Braziliában pedig többek közt Fortalezaban, Curitiban, Juiz de Foraban tett kutatásai. Szilágyi Ágnes értekezése elbírálásánál úgy vélem fontos szempont, hogy az értekezésben megvizsgált brazil-portugál kapcsolatháló két országát személyesen is jól ismeri, hiszen a fentebb említett külföldön folytatott kutatóutakkal, bőséges brazil és portugál tapasztalatokkal, tengerentúli, európai s magyar tudományos kontaktusokkal vértette fel magát az előző években. Megállapítható tehát, hogy Szilágyi Ágnes előző években folytatott kutatói, tudományszervezői tevékenysége és a doktori értekezésében felvázolt kutatási célok és eredmények szinkronban vannak egymással, pontosabban az akadémiai doktori disszertációja egy olyan szintézisre törekedett, amelyet a jelölt korábbi kutatói-oktatói tevékenységével hitelesen alátámasztott.

Minden jelentős tudományos munkánál, így ez esetben Szilágyi Ágnes által benyújtott akadémiai doktori értekezésnél is felvetődik az a nem jelentéktelen kérdés, hogy a szerző által választott kutatási téma portugál, angol és magyar nyelvű igen bőséges levéltári anyaga és szakirodalma – mely már címében is jelzi időben is átfogó mivoltát – uralta-e a dolgozat íróját, vagy éppen fordítva a szerző képes volt-e szelektálni, rendszerbe illeszteni, vagyis uralni a tudományos elemzés témájául kiválasztott vizsgálódási kört. Már opponensi véleményem elején leszögezem, hogy összességében Szilágyi Ágnes bírálatra benyújtott munkájáról megállapítható, hogy a szerző képes volt uralni a dolgozatában felvetett szerteágazó, (10 főfejezet) több szálon futó (79 alfejezet) kutatási problematikákat és egy meggyőző, monografikus igényű, világos, jól strukturált rendszerbe össze tudta foglalni kutatási eredményeit.

Teljesen indokoltnak, megalapozottnak, jól átgondoltnak tartom Szilágyi Ágnes disszertációjában feltett fő kérdéseit, azaz – idézve néhányat a doktorjelölt szavaiból – „*mi volt a szerepe a virtuális Atlantisznak, vagyis az Atlântida folyóiratnak és szellemi körének, és volt-e hatása a kulturális kérdéseken túl a politikai folyamatok luzo-brazil közeledés mentén való alakításában? És összességében, jellemezhető-e a luzo-brazil testvériséghez való viszonytal az Első Brazil, illetve az Első Portugál Köztársaság?*” Elfogadom a magam részéről – a fentebb

elhangozott kérdésekből kiindulva – a szerző azon fő kutatási törekvését, hogy több – részben egymást átfedő – korszakot átívelve, sikerrel járult hozzá – idézve a szerzőt – a „két hazában” lezajló folyamatok megértéséhez. *„Két fiatal köztársaság egymásra rezonáló viszonyait igyekeztem tehát ebben a dolgozatban megragadni, az I. Brazil Köztársaságét (1889-1930), ..., és az I. Portugál Köztársaságét (1910-1926/1933), amit áthatott a regeneráció vágya, vagyis egyfajta gazdasági, társadalmi és politikai (új)építési kísérlet ...”* Köszönhetően a szerző által feltárt-kielemezett, az összes 1915-1920 között megjelent 48 *Atlântida* szám *primer forrásainak*, új tudományos értékkel bíró információk, összefüggések, egymásra hatások kerültek felszínre. Szilágyi Ágnes szisztematikus elemző munkájának köszönhetően a fő- és alfejezetekben olyan képet kapunk a brazil-portugál kapcsolatok több mint négyévtizedes ívéről, amely a későbbi ez irányú kutatások számára megkerülhetetlen lesz nemcsak Magyarországon, hanem – egy portugál nyelvű kiadás esetén – a nemzetközi tudományos térben is. Az opponens úgy ítéli meg, hogy – az előbb elmondottakból következően – érdemlegesen gazdagodott a magyar történettudományi kutatás. Megállapítom a tisztelt Bíráló Bizottság számára, hogy az egyes fő fejezetek, alfejezetek és a főszöveg lapalján elhelyezett jegyzetapparátus összképét tekintve megállapítható, hogy Szilágyi Ágnes a két portugál nyelvű ország kapcsolatainak alakulását *mindkét fél forrásanyagára*, szakirodalmi bázisára építette.

A disszertáció megkérdőjelezhetetlen *nóvumai* közé sorolom, hogy ilyen *átfogó*, időben mintegy négy évtizedet elemző, széles látószögű, azaz Portugália és Brazília 1889 – 1930 közti *összehasonlító* vizsgálatot végzett el, amelyhez korábbi szakirodalmi elemzésre nem támaszkodhatott a szerző. Ország-tanulmányokra, bilaterális kapcsolatokat rövidebb időmetszetben elemző írásokra igen –, de a brazil - portugál kapcsolatok több mint 4 évtizedes ívét átfogó, a magyar, illetve brazil, portugál forrásokat egy-egy rész kérdésben, fejezetben összevető-összehasonlító magyar, illetve idegen nyelvű, hasonló tudományos megközelítésre nem építhetett a szerző. S e ponton ismételten idézem magát a szerzőt tudományos vállalkozása fő célkitűzéseiről: *„A portugál-brazil viszony problematikája tehát korszakokon átívelő jelentőségű, és bár az általam középpontba állított Atlântida létezése kronologikusan egy viszonylag szűk periódust jelöl ki, 1915 és 1920 között, azonban ez csupán egy csomópont, ami magában hordja az időben és térben is két irányba mutató kötődéseket. Ez a fókusz számos lehetőséget kínált ahhoz, hogy az Atlântida tartalmára építve két ország – Brazília és Portugália – és az ő sok szempontból egybevágó történelmi időszakuk, a két I. köztársaság általánosabb jellemzését végezzem el a luzo-brazil közeledés kérdésén keresztül. Ebből a két ország történelmére párhuzamosan irányuló szemléletmódból adódhat a dolgozat legjelentősebb tudományos újdonsága, tekintve, hogy ilyen feldolgozással – ami egyrészt*

rendelkezik a luzo-brazil speciális fókusszal, másrészt átfogó és két ország történetére irányuló – a nemzetközi szakirodalomban nem találok. A magyar tudományosság számára pedig – melyhez az egyetemes történeti témák egyes részleteinek bővebb kifejtésével, illetve a magyar vonatkozások keresésével és beépítésével érdemes csatlakozni – kétségtelenül nővum.” Ez a szerzőtől fentebb idézett tudományos szándék, ez a tudományos fő célkitűzés eredményesnek bizonyult. Különösen méltánylom tehát a magam részéről a szerző fentebb idézett azon törekvését, hogy igyekezett *mindkét nézőpontot érvényesíteni, azaz Brazília és Portugália felől is áttekinteni a szóban forgó időszakot.*

Szilágyi Ágnes nagydoktori munkája részben az eszme-politikatörténet, részben pedig a nemzetközi kapcsolatok s a diplomáciatörténet körébe is tartozik, sőt társadalom- és gazdaságtörténeti megközelítései is vannak. Bár alapvetően a dolgozat eszmetörténeti, diplomáciai, külpolitikai dimenzióban mozog, hiszen a szerző által feltárt és valóban jelentős – részben új s primérnek tekinthető – forrásanyag ezt a karakterisztikumot adja, de Szilágyi Ágnes szinte minden egyes főfejezetnél – elismerésre méltóan – igyekezett érzékeltetni azt is, hogy hogyan alakultak például a két főváros, a két ország népessége, kereskedelmi forgalmának adatai az elemzett évtizedek során. E ponton idézek a szerző bevezetőjéből: „... *a Wittman Tibor által Szegeden elindított modern magyarországi latinamerikanista-iberista iskolához sorolom magam...*” Szilágyi Ágnes – mint ahogy magam is – Wittman Tibor mellett a szegedi iskola másik meghatározó képviselője Anderle Ádám tanítványának tartja magát, amire ki is tér disszertációjában: Idézek Szilágyi Ágnestől: „*Sokat köszönhetek tanárainknak, Anderle Ádámnak, H. Balázs Évának és Pál Ferencnek, akik nemcsak történész-latinamerikanista indulásomat segítették elő, de saját írásaik módszertana és problémafelvetései, valamint beszélgetéseink nagy hatással voltak ennek a dolgozatnak a formálódásra is.*” S tegyük hozzá, Szilágyi Ágnes akadémiai doktori értekezésében jól sáfárkodott ezzel az eszmei-módszertani-világnézeti örökséggel, kollegiális ösztönzésekkel, és egy olyan témát választott-kutatott éveken át, amelyet ezek a tartalmas beszélgetések is formáltak, melyről ekképp vallott: „...*maga a témaválasztás, riasztóan eurocentrikusnak tűnhet. Ami ebben az esetben talán éppen a magyar kutató kívülállása miatt oldódik a hűvös racionalitás által, amivel mindkét vizsgált ország jellegzetességeihez közelít, kívül helyezve magát, amennyire csak lehetséges, mindkét fél belső kontextusán és az egymás közti viszonyuk súrlódásain. Távolságot tartva mind a portugál oldal néha erősen paternalista első- és kiválasztottságtudatától, mind a brazil félnél előforduló portugálelles (luzofób) megnyilatkozásoktól. Ugyanakkor attitűdjétől nem lehetett idegen a megértés sem, hiszen – szintén Anderle Wittman cikkéből idézve – „... a magyar történész előnye saját országa történetéből ismert elmaradottság-élménye, amely*

érzékenyebbé, empatikusabbá teszi más, a magyarhoz hasonló sorsú népek történelmének megértésében.”

S most idézek abból a méltatásból, – amit Anderle Ádám 1973-1977 közti első tanítványaként, majd az általa alapított JATE Latin-Amerika Kutatócsoport kollegájaként – életművére emlékezve 2016-ban mondtam-írtam: *„Élesen emlékezetemben maradtak azok a beszélgetéseink, amelyekben újból s újból visszatért arra a gondolatra, hogy a magyar (és kelet-közép-európai) történészeknek, amennyiben egyetemes történeti s ibériai, vagy éppen a távoli Latin-Amerikába átvezető témát kutatnak, egy nagy helyzeti előnyük van történészként: mégpedig az, hogy saját országunk s a régió viharos történelmi múltja, az elmaradottság élmény, a félperiférikus állapot egy sajátos érzékenységet ad számunkra. Anderle Ádám éppen ezt a meggyőződést képviselte, azaz amennyiben megfelelő forrásokat tár föl a magyar történész külföldi levéltárakban, akkor – akarva-nem akarva itt Európa közepén szocializálódva – a félperifériákon-perifériákon elhelyezkedő országok, társadalmak múltja feltárása során nem köt bennünket, – magyar egyetemes történészeket – az imperiális anyaországi koloniális múlt, a világhatalmi ambíciók s pozíciók történelmi béklyója. Anderle Ádám egész munkásságával ebben az irányban tevékenykedett, s ez egyik legfontosabb – megőrzendő – szellemi öröksége, hogy életművével oldotta a magyar történelmi tudat túlzott Európa centrikusságát. Mindvégig az vezette, hogy a széles európai s világdimenzió ne csak egy divatos szlogen legyen, hanem a magyar, az európai folyamatok-összefüggések tengerentúli, s így latin-amerikai kapcsolódásai, globális összefüggései feltárására törekedjünk. ...Ebben a nyitott, probléma érzékeny „egyetemes történeti látószög” szellemben sok tanítványt indított útjára, mondhatott magáénak: több tucatra tehető azon tanítványok, diákköri dolgozatot, diplomamunkát, doktori disszertációt készítőik száma, akiket tartalmas szakmai beszélgetések során kutatói kérdésekkel, célkijelölésekkel indított útjára. S közülük többeknek akár évekre-évtizedekre meghatározta a tudományos érdeklődésüket, külföldi ösztöndíjas utakra biztatva őket, s ezzel gyakran a szakmai életútjuk alakulásának fő irányait is befolyásolta.”*

Igen, minden bizonnyal jogos az a megállapítás, – hiszen erről maga a szerző is ír – , hogy Anderle Ádám azon idősebb kollegák közé tartozott, aki – Szilágyi Ágnes esetében is – évekre-évtizedekre formálta-befolyásolta a doktorjelölt tudományos érdeklődését, többek közt külföldi ösztöndíjas utakra is biztatva. S igen, Szilágyi Ágnes esetében is érvényesült a magyar kutató sajátos előnye, sajátos kelet-közép-európai kutatói habitusa egy tengerentúlra is vezető egyetemes történeti téma feltárása-feldolgozása kapcsán: azaz Szilágyi Ágnes sajátos „kívül állása” kutatása során érvényesülni tudott két ország, ez esetben Brazília és Portugália kapcsán. Úgy gondolom a szerző mindvégig hűvösen racionális maradt, – idézve őt – , „kívül helyezve

magát, amennyire csak lehetséges, mindkét fél belső kontextusán és az egymás közti viszonyuk súrlódásain”. Szilágyi Ágnes távolságot tudott tartani mind a portugál oldaltól, mind a brazil féltől.

Szilágyi Ágnesnek a fentebb idézett imperatívuszoknak, kutatói habitusnak sikerült magas fokon megfelelni, éppen ezért teljes mértékben indokolt a disszertáció portugál nyelven történő megjelentetése, hogy az eljusson a brazil-portugál világba. Ezért nagyon jó döntést hozott akkor, amikor már a jegyzetapparátus készítésekor az idézetek egy jelentős részében maradt az eredeti szöveg, azaz a portugál. A vaskos munkához ennek megfelelő impozáns jegyzetapparátus is társul: a mellékletekkel és bibliográfiával együtt 502 oldalas doktori kéziratban a lábjegyzetek 1538 hivatkozást tartalmaznak, mely jegyzetapparátus hitelesen dokumentálja, tükrözi a szerző egyik fő törekvését, hogy lehetőleg minél szélesebb forrásbázis alapján mutassa be Brazília és Portugália egymásra is ható közel fél évszázados kapcsolatait 1889-től 1930-ig. Erről Szilágyi Ágnes így ír: *„A forrásanyag feldolgozása és szövegbe építése egyébként sok fordítási munkát igényelt, mert döntő többségük eredetileg portugál vagy más idegen nyelvű .... Az angol, német vagy francia idézetek felhasználásánál talán megengedhető, hogy csak eredeti nyelven kerüljenek a magyar szövegtörzsbe. Azonban a portugál kisebb ismertségére való tekintettel azt a megoldást választottam, hogy mindent fordítottam magyarra, de a forrásrészletek eredetiben is beillesztettem a jegyzetekbe, vagy egy-egy fogalomnál zárójelben a fő szövegbe, a magyar változat mögé.*” Még a jegyzetapparátusnál maradván meg kívánom jegyezni, hogy a szerző jól élt annak lehetőségével, hogy számos információt, amelyek ugyan fontosak, de mégsem a fő szövegbe illeszkedők, azokat a lapalji jegyzetekben helyezte el, ezáltal is lehetővé téve, hogy a disszertáció egyes fejezeteinek lendülete, sodrása, olvashatósága megmaradjon. Ezzel tehermentesítette a főszöveget, s így az nem fűződik le a kevésbé fontos, illetve részletinformációk tömege által. Egyébként disszertáció egészén látszik, s ez vonatkozik a jegyzetapparátusra is, hogy egy gondosan, többszörösen átfésült munkát adott ki kezéből a szerző.

Jogosan vetődik fel az a kérdés is, hogy ennek a közel fél évszázados időívnek elemzése két ország esetében vajon nem feszíti-e szét a dolgozat kereteit, sikerült-e megtalálnia a *helyes arányokat* az egyes problémakörök értékelésére, kifejtésére. Szilágyi Ágnes nem szokványos szerkesztési módszert választott témája kifejtése során s erről így ír: *„A dolgozat egésze, de igaz ez a fejezetek belső felépítésére is, felhagyva a linearitással, inkább egyfajta körkörös, tematikus és gyakran komparatív módon halad előre a téma kifejtésében, célja a luzo-brazilizmus gyakorlatának minél teljesebb leírása.*” S megjegyezzük, hogy helyes választásnak bizonyult az is, hogy a fő fejezetek kettésével alkotnak párt. Szilágyi Ágnes jól szelektált, nem

veszett el a részletekben, nem ismételt s ehhez a „*körkörös, tematikus és gyakran komparatív*” megoldáshoz mindvégig következetes maradt.

Minden tudományos munka bírálatánál feltehető s megszokott kérdés az, hogy vajon az értekezés fő célkitűzései, maga a dolgozat egész tartalma, a tartalomjegyzéke (mely önmagában is igen informatív s impozáns, ugyanis az 6 oldalas), és maga a disszertáció címe összhangban vannak-e egymással. A Szilágyi Ágnes által benyújtott disszertáció esetében erre az iménti felvetésünkre válaszunk ezúttal is pozitív.

Opponensként a dolgozat vitathatatlan érdemei közé sorolom, hogy a portugál, spanyol, angol, illetve a magyar nyelvű szakirodalomról alapos bibliográfiai áttekintést adott. Lásd e kérdéshez a szerző átfogó 7 oldalas fejezetét: az 1.3. fejezetben található hármas bontású *1.3.1. A luzo-brazil szempont; 1.3.2. az Atlantida folyóiratról, 1.3.3. a két köztársaságról* alfejezeteket.

Szilágyi Ágnes ezen alább felsorolandó főbb esszenciális megállapításait opponensként elfogadom, mivel ezek a disszertációban a forrásokkal hitelesen alátámasztottak. Ezek közül most néhány fontosabbat szó szerint is idézek a szerzőtől, s teszem ezt azért, mert ezek a tézisszerű megállapítások egyúttal az AZ „ATLANTISZ-ÁLOM” A MODERNIZÁCIÓ ÉS A NACIONALIZMUS KORÁBAN: PORTUGÁLIA ÉS BRAZÍLIA 1889-1930. akadémiai disszertáció főbb tudományos eredményei:

- - „A „két hazát” is felvállaló emberek jelentették a luzo-brazil közeledés politikájának legfontosabb bázisát.”
- - „Az Atlántida által képviselt koncepció és a luzo-brazil gondolat elsősorban az összefonódó szellemi-politikai elit sajátja volt, és mint ilyen egy lehetséges modernizációs stratégiaként jelent meg mindkét országban, bár más-más hangsúlyokkal.”
- - „Brazil részről az általunk vizsgált időszakot leginkább egyfajta érdektelen testvériség jellemezte. A Rióból irányított köztársaság egyre inkább az amerikai kontextusban értelmezte önmagát, és az Egyesült Államok idővel az európai referenciák fölébe kerekedett.”
- „A testvériség gondolata Braziliában tömeges támogatásra csupán a népes portugál emigráns közösségekben talált, melyeknek a szervezeti és kulturális élete igen intenzív és látványos volt, főként a dél-amerikai ország nagyvárosaiban.”
- - „A pán-luzitán kulturális imperializmus az I. világháború egymásrautaltságában a politikai újraegyesítés ötletéig, a luzo-brazil konföderáció tervéig fejlődött. Az európai partner, az egykori anyaország azonban Brazília számára sosem volt elég jelentős gazdasági/politikai

partner vagy igazán veszélyes újgyarmatosító ahhoz, hogy ez az ötlet komolyan vehető lett volna.”

- *„Inkább Lisszabon lépett fel kezdeményezőként az államközi kapcsolatok terén, a gazdasági egyezmények érdekében, kulturális intézmények létrehozásában. Igyekezett – a történelmi múltra, a két társadalom egybefüggő szövetére és a kultúra közös elemeire hivatkozva – a ténylegesen meglévő tradicionális kötelekeket további, nagyon is konkrét, jelenbéli politikai vagy gazdasági előnyökre konvertálni.”*
- *„Amiben azonban Brazília valóban hűvös, sőt közönyös testvérnek bizonyult, az a kétoldalú államközi és gazdasági kapcsolatok voltak, ahol Portugália jelentéktelensége minden igyekezete ellenére nyilvánvalóan megmutatkozott.”*
- *„Portugáliából nézve az elveszett gyarmat helyén fiatal, dinamikusan fejlődő testvérnemzet formálódott, egy erős és természetes potenciális szövetséges, mely a portugál értékeket amerikanizált módon viszi tovább, dicsőséget szerezve így nemcsak magának, de az egykori anyaországnak és a közös etnikumnak (fajnak) is.”*
- *„A kutatás megmutatta, hogy a kétoldalú kapcsolatokban Portugáliának nem sok eszköze maradt, csak a softpower elemeihez nyúlhatott. (Ezért is kapott az Atlántida jelentősebb kormányzati támogatást Lisszabonból, mint Rio de Janeiróból, és ezért volt több a portugál, mint a brazil a szerzői között.)”*
- *„Azzal, hogy a luzo-brazilizmus ennyire az európai (portugál) komponensekre és tradícióra koncentrált (mint legfőbb értékhozó), és azzal, hogy az elitben kereste a bázisát, áttételesen negligálta Brazília indián és afrikai gyökereit. Azok nem jelentek meg a horizontján.”*

Egy kérdést szeretnék most intézni a szerzőhöz, de előzetesen egy idézet tőle: *„A portugál szellemi-politikai elit, mely 1822-ben látszólag oly könnyen engedte el Braziliát, valójában száz év alatt sem tudott végleg lemondani róla. Az elgyengült monarchia utolsó éveiben, majd az 1910-ben kikiáltott köztársaság idején is egyik legfontosabb nemzetközi partnerét látta benne.”* Ezeket a sorokat olvasva az vetődött fel bennem, hogy vajon az 1898-as spanyol-amerikai- (kubai) háború milyen hatással volt a portugál elit gondolkodására? S vajon volt-e kimutatható hatása ennek a háborúnak magára az *Atlántida* gondolatra? Amire itt gondolok – s erről Szilágyi Ágnes is ír – hogy a portugál gyarmatbirodalom is veszélyben volt az I. világháborút megelőző nagyhatalmi marakodásban. Látván Portugáliában spanyol szomszédja drámai gyorsaságú s megalázó hatalomvesztését, kismizmizését, valamint, hogy az USA Spanyolországot rövid idő, pár hónap alatt megfosztotta tengerentúli birtokaitól mind a Csendes-óceánon, mind az atlanti

térségben. Nem az új feltörekvő imperialista hatalomtól, az USA-tól kellett tartania Lisszabonnak, hanem az afrikai gyarmatok miatt főleg a britektől és a német császárság ambícióitól. Kérdezem tehát, hogy portugál személyiségek, a lisszaboni diplomácia kereste-e Brazília, a távoli testvéri nemzet szolidaritását, – éppen a fentebb említett okok miatt – s vajon előjött-e s ha igen mennyire markánsan ez a kérdés, az aggodás a portugál gyarmatbirodalom sorsáért az *Atlântida* írásaiban? Ez csak a portugálok ügye volt, vagy netán a brazil szerzőké is?

S még egy kérdés: Rio De Janeiróban a hatalmas Megváltó Krisztus szobra 1931-től a Corcovado hegy csúcsán és Lisszabonban az ugyancsak hatalmas Krisztus király szobor 1959-től nagyon hasonlítanak egymásra. Kérdezem a szerzőtől, hogy lehet tudni arról információkat, hogy a portugál döntésben milyen tényezők játszottak szerepet, amikor lényegében a riói monumentális szobor „ikerpárját” állították fel, s tekinthető-e ez a lisszaboni emlékmű a luzo-brazil összefogás és sorsközösség egy látványos elemének?

A disszertáció lehetséges további *mellékleteiről* kívánok néhány szót ejteni, mert itt hiányérzetem kell jeleznem a szerzőnek. Tulajdonképpen egy plusz melléklet fejezetet hiányolok, s ez a XI-ik fejezet lehetett volna. Egy Melléklet fejezettel persze rendelkezik a dolgozat, a IX. -sel, de nem az abban szereplő forrásokra gondolok. Két dolgot hiányoltam, illetve a könyv portugál nyelvű megjelenése esetén javaslok pótolni. Az egyik az *Atlântida* folyóirat pár példányának jellemző címlapképe, s néhány példány esetében az egyes számok tartalomjegyzéke is érdekes lehetett volna, egy kicsit érzékeltetve az olvasóval, hogy hogyan is nézett ki küllemre az *Atlântida*. Ily módon többet is megtudna az olvasó, hogy milyen fontos forráscsoportot elemzett a szerző. S persze néhány arckép is informatív lett volna az egyébként tárgyalt kiemelkedő személyekről a disszertációban.

A másik lehetséges melléklet lehetett volna, amennyiben legalább *két térkép* szerepel, így a két testvér ország „fajsúlycsoportját” ily módon is érzékeltetve. A 8,5 millió km²-es Brazília Dél-Amerika (vagy az Újvilág) térképén elhelyezve, lehetne az egyik térkép, mert így lehet igazán érzékeltetni Brazília nagyságát, hatalmas kiterjedését. Egyből szembeötlő lenne például az, hogy a kontinensnyi ország minden dél-amerikai állammal határos, kivéve Chilét és Ecuadorot. Gondoljunk csak bele, mit is jelent ennyi szomszédos ország geopolitikailag és egy külpolitikai kapcsolatrendszerben. S persze egy brazil zászló is jó lett volna – magyarázattal – hiszen a brazil zászló a színeivel és a szimbólumaival is igen tartalmas üzeneteket hordoz. A másik térkép – persze méretarányosan – a valóban kicsi, „magyarországnyi” Portugália, afrikai gyarmataival s tengerentúli birtokaival együtt. A kis Portugália egészen a 1970-es évekig, afrikai gyarmatai elvesztéséig, az iskolai történelem és földrajz tankönyvekben a kicsinységét

azzal kompenzálta, hogy Európa térképére rávetítette, ráillesztette gyarmatait, s persze – különösen Angolával és Mozambikkal együtt – a magyarázó szöveg is így hangozhatott, hogy „lám bizony nem is olyan kicsi ez a Portugália”. A térképek nyelvén is kifejezésre juttatható, mint amiről egyébként Szilágyi Ágnes is ír: „*Az Ibériából kiinduló imperializmustól valójában már nem kellett tartani, kereskedelmi vagy politikai partnerként Portugália egyre veszített jelentőségéből. A két ország viszonya a kultúra területén kívül kiegyenlített maradt. Lisszabon kezdeményezései a dél-amerikai partnernél nem sok gyakorlati eredményre vezettek.*”

E ponton hívnám fel Szilágyi Ágnes figyelmét arra, hogy amennyiben a brazil-portugál kapcsolatok, a közös múlt témakörében további kutatások tervez, úgy gondolom kiváló lehetőséget biztosít erre a világon egyedülálló braunschweig-i *Georg Eckert Institut für Internationale Schulbuchforschung* fantasztikus földrajz- és történelemtankönyv gyűjteménye, amely felöleli Európa összes országát, de távoli kontinensek tankönyvkínálata is igen gazdag, s van brazil tankönyvállománya is. 2007-2011 között a vezetésemmel működött az MTA-PTE Magyarország, Európa és Ibero-Amerika Kutatócsoport, mely többek közt „*Magyarország képe Ibero-Amerikában – La imagen de Hungría en Iberoamérica*” témakörben tankönyveket, utikönyveket elemzett. Az egyes országok vizsgálatához azokat a médiumokat használtuk fel, amelyek leginkább befolyásolhatták e kép alakulását, illetve amelyekben leginkább tetten érhető e kép. 2007-ben a nagy kordokumentum értékű tankönyveket, majd 2008-ban pedig az útikönyvek és útleírások képezték a vizsgálatok fő forrásbázisát. Magam is folytattam ebben a könyvtárban tankönyvkutatást spanyol történelemtankönyvek súlyponttal, de hamar rá kellett jönnöm arra, hogy amennyiben valós képet akarok kapni az elemzett problémákról, akkor be kell vonnom a vizsgálatba a spanyol földrajz tankönyveket is. Amiért tehát erre a körülményre kitértem, az az, hogy nincs tudomásom arról, hogy valaki szisztematikusan elemezte, összevetette volna a brazil-portugál történelem és földrajz tankönyveket.

A 130. oldalon található 465. lábjegyzet utal arra, hogy Brazília a 2010-es évekre Latin-Amerika legnagyobb, s egyben a világ 7. gazdasága lett, és 2014 július és 2015 márciusa között alapító tagként – Brazília a BRICS országok soros elnöki tisztét látta el. Nagyon helyesen tette a szerző, hogy – bár csábító a közelmúlt és a jelen Brazília világgazdasági-világpolitikai pozíciójáról értekezni – csak ezt a kis lábjegyzetnyi kitérőt-utalást tette a XXI. századra, de többet nem is kellett erről írnia, hiszen a disszertációnak végül is nem ez volt a témája, időkerete.

Nagy érdeklődéssel olvastam a disszertáció „*IV.2.1. A VÁLTOZÓ KÜLPOLITIKA HÁROM PILLÉRE BRAZÍLIÁBAN. (A határok rendezése; Regionális stabilitás és az ország nemzetközi*

tekintélyének növelése; Békepolitika)” című fejezetet. E fejezet számomra több új elemet is tartalmazott, ugyanakkor hiányoltam, hogy a szerző által vizsgált korszakban az *argentín-brazil hatalmi rivalizálás* kérdése nem jött elő. Erről nem esik szó a dolgozatban, miközben a dél-amerikai nemzetközi kapcsolatok egy meghatározó eleme volt – évtizedeken át – az argentin-brazil hatalmi rivalizálás. Ennek egy sajátos vetülete a két ország jelentősnek tekinthető s igen költséges tengeri fegyverkezési versengése volt, ugyanis Brazília amikor 1907-ben Nagy-Britanniától három hatalmas 23 ezer tonnás Dreadnought-csatahajót rendelt, egycsapásra megváltoztatva ezzel a brazil-argentin tengeri erők egyensúlyát is. A válasz nem sokáig váratott magára: 1909-ben Argentína két óriáscsatahajó megépítésére írt ki pályázatot. 1909-1910 között különösen az argentin-brazil tengeri fegyverkezési verseny kínált lehetőséget Washington számára az ellenfelek kijátszására, a nagyhatalmi patrónusi szerepkör érvényesítésére, az angol s részben német pozíciók megtörésére, az USA befolyásának kiterjesztésére. Az Argentína által megrendelt – a brazil csatahajókhoz képest nagyobb s erősebb – kettő 27 500 tonnás csatahajó, illetve a két torpedóromboló építését észak-amerikai cégek nyerték el. A hajók legénységének kiképzése ugyancsak az USA-ban történt.

A IV.2.1. fejezetben Szilágyi Ágnes az 1910-es évek szubregionális együttműködési kísérletéről, az ABC (Argentína, Brazília, Chile) paktumról ír. A háromoldalú megállapodást a germanofil beállítottságú brazil Lauro Müller külügyminisztersége idején, 1915. május 25-én kötötték meg. „*Az 1910-es évek ABC paktuma Brazília kontinentális társtalanságának leküzdésére tett kísérletként is értelmezhető, kudarcra nemcsak az USA ellenkezésének volt köszönhető, de annak is, hogy nem szimpátiát, sokkal inkább félelmet keltett a spanyol-amerikai országokban.*” – állapítja meg a szerző. Az ABC paktum háttere az én olvasatomban azonban ennél összetettebb kérdés s annak ösztönzésében – a német primer források tanúsága szerint – a császári Németország és Chile is meghatározó szerepet játszott s a paktum kiüresedésében minden bizonnyal szerepet játszott az elhúzódó I. világháború, a Németország elleni antant tengeri blokád s aztán Németország háborús veresége. Mire is gondolok még e kérdésben a német primer források alapján? A *Kaiserliche Flotte* két legmodernebb Dreadnought-típusú (*Kaiserklasse*) csatahajójának (*SMS Kaiser* és az *SMS König Albert*), valamint az *SMS Straßburg* cirkáló brazil, argentin és chilei vizekre történt átvezénylése 1914 késő tavaszán, a „*zászló megmutatása*” (*Zeigen der Flagge*) a német pozíciók megerősítését szolgálta ebben a három országban egy már igen feszült világpolitikai helyzetben, pár héttel a világháború kitörése előtt. A német hadihajó-diplomáciával egyidejűleg Heinrich von Hohenzollern herceg is ellátogatott Brazíliába, Argentínába és Chilébe. Heinrich herceg bátyjának, II. Vilmosnak 1914. április 27-én – már hazafelé hajózva a Biscaya-öbölben – tíz oldalas összegző, titkos jelzetű jelentést írt hat

hetes dél-amerikai körútjának eredményeiről. Heinrich herceg a Wilhelmstraße által erőteljesen ösztönzött úgynevezett *ABC-tervet*, azaz Argentína, Brazília, Chile németbarát, s egyúttal „*a nagy északi testvérrel szembeni*” („*dem großen Bruder im Norden gegenüber*”), azaz USA- (de egyúttal angol- és francia-) ellenes politikai tömörülést igyekezett előmozdítani mindhárom országot érintő látványos nagy sajtóvisszhangot keltő látogatásával. Heinrich herceg a német érdekek szempontjából igen veszélyesnek tartotta – beszámolója szerint – az USA gazdasági-politikai térhódítását Brazíliában, Argentínában és Chilében, s ezért e szempontból is nagyon hasznosnak tartotta az igen erős német flottakötélék átvezénylését a brazil, argentin kikötőkbe s végül a valparaisói öbölbe, ahol „*soha korábban ekkora csatahajók még nem vetettek horgonyt.*” A katonailag-tengerészeti akkori komoly erőt képviselő Chile, mint „Dél-Amerika poroszai” 1907-től – Berlin mellett – egyik fő kezdeményezője volt az ABC-országok (végül 1915 tavaszán aláírt) regionális összefogásának. Chilei forrásokból ismert, hogy Santiago érdekében állt Buenos Aires leválasztása Limáról, továbbá az éles Atacama-határviták miatt az Amerikai Egyesült Államokban pártfogót kereső Peru washingtoni nagykövete, Felipe Prado, az ABC-szövetségben egyfelől Chile által ösztönzött Peru-ellenességet látott, másfelől USA-ellenességet is, ezért arra hívta fel egy jegyzékében Washington figyelmét, hogy „*...hatalmas szövetség formálódik Dél-Amerikában, mely három országból áll, s amely képes arra, hogy nehézségeket okozzon a Monroe-doktrínának.*” (FISCHER Ferenc: „Dél-Amerika poroszai.” Németország és Chile katonai-tengerészeti kapcsolatai, 1885 – 1931. Hispánia K. 1999. 226-227., 194. o.; FISCHER Ferenc: „*Zeigen der Flagge.*” II. Vilmos három hadihajója és Henrich von Hohenzollern főherceg különleges missziója 1914 tavaszán és nyarán Brazíliában, Uruguayban, Argentínában és Chilében, in: MAJOROS István *et. al.* (szerk.): *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*, Budapest, ELTE, BTK, 2015, 85-103.o.)

Szilágyi Ágnes a 39. oldalon arról ír, hogy „*az erős német kolónia léte Brazília déli államaiban az I. világháború idején, miután a kibocsátó és a befogadó ország szembenálló hadviselő fél lett, belbiztonsági problémává vált a hatóságok számára. A németek közösségi aktivitását korlátozták, pl. iskoláikat bezáratták.*” A brazil hatóságok félelme a „német veszélytől” sok szempontból indokolt volt, amit saját kutatásaimmal is meg tudok erősíteni. Az erős és zárt dél-brazíliai német kolóniákra – s ezt számos német forrás megerősíti –, Berlinben, mint biztos, a német üggyel szimpatizáló potenciális támaszra tekintettek. Csak egyetlen konkrét példát említek: Paul Behncke kapitány – aki az 1920-as években a *Reichsmarine* admirálisa s annak irányítója lett – s aki az *SMS Falke* cirkáló parancsnokaként 1905-ben több hónapon át végig hajózta Dél-Amerika nyugati és keleti parti kikötőit, számos „*Geheim*” („titkos”) jelzetű, „katonapolitikai beszámolót” (*Militärpolitischer Bericht*) írt. Behncke

korvettkapitány 1905 februárjában papírra vetett II.Vilmosnak írt terjedelmes elemzése „Következtetések politikánkat illetően” című II. összegző fejezetében az alábbiak olvashatók: „*Ha mind abból, amit hallottam és láttam, következtetést vonok le, akkor oda lyukadok ki, hogy Chilében olyan kedvező talaj áll rendelkezésünkre, mint sehol másutt, kivéve talán Dél-Braziliát.*”

Szilágyi Ágnes dolgozatában jelentős teret szentel annak dokumentálására, hogy Portugáliában és Braziliában is a francia volt a legelterjedtebb, az értelmiség körében magától értetődő természetességgel használt idegen nyelv. (31. o.). 1917. novemberében kétnyelvű portugál-francia – *Atlântida* számmal is jelezni kívánták a brazil-portugál szerkesztők a Franciaország melletti szimpátiát. (52. o.) A II.3.2. *HÓDOLAT A FRANCIA KULTÚRÁNAK* fejezetben az olvasható, hogy „*a portugálokat, brazilokat... mindig is elementáris erővel vonzotta minden, ami francia, bár cserébe arányosan sok figyelmet sosem várhattak. Ez a fajta szellemi alárendeltség az Atlântida lapjain is többször regisztrálható és leggyakrabban frankofil alázattal kezelt jelenség: rokonságunk Franciaországgal – civilizációnk szellemi szülőanyjával – mind szorosabbá válik*” (56. o.) „*A tanulni vágyó brazil művészek pedig mindig is Franciaország felé vették útjukat.*” (57. o.) „*Franciaország mind a portugál, mind a brazil értelmiség számára állandó referenciát jelent.*” (58. o.) 1917-ben João de Barros az *Atlântida* hasábjain így fogalmazott: „*a brazilok Franciaország szerelmesei, leginkább olyan erényei miatt, mint a világos gondolkodás, az intelligencia, a harmónia, ezekből ered e nagy nép tehetsége ahhoz, hogy az egész világ fölébe kerekedjen, és ezek közvetlenül a görög-latin szellemiség világosságából, intelligenciájából és harmóniájából származnak.*” A II.3.4. *FRANCIAORSZÁGGAL SZÖVETSÉGBEN AZ EURÓPAI HÁBORÚBAN* című fejezetben A luzo-brazil Atlantisz szellemi horizontján a konfliktus alapvetően a latin és a germán tömb és mentalitás szembenállásaként jelent meg. (59.o). 1919-ben, az első világháború lezárása és a béketárgyalások időszakában az *Atlântida* köre még egy fontos indokot sorakoztatott föl a lap programjának neolatinná bővítése mellett: a győztesek közös büszkeségét. A három latin nemzet a háborúban azonos szövetségi rendszerhez tartozott, és közösen vitte győzelemre a germán új-barbársággal (*novos bárbaros*) szemben a latin (vagy mediterrán) szellemet (*génio latino*). „*Ezt a büszkeséget az sem zavarhatta meg, hogy Portugália világháborús részvétele inkább fiaskó volt, mint diadalmenet és az sem, hogy az útnak indított brazil csapatok meg sem érkeztek az európai hadszíntérre az I. világháború befejezéséig.*”-írja Szilágyi Ágnes.

Alá szeretném támasztani saját kutatásaimmal mindazt, amit Szilágyi Ágnes a francia nyelv és kultúra domináns szerepéről írt a brazil-portugál (latin-amerikai) világban. Az általam ismert német primer források és kortárs szekunder irodalom megerősíti azt a szerző által jól

dokumentált állítást, hogy különösen az I. világháború hatalmas propaganda- és ellenpropaganda-kampányaiban játszott nem lebecsülendő szerepet a „nyelvi faktor”: Latin-Amerika képzetesebb köreiben idegen nyelvként leginkább a franciát és az angolt beszélték s a német politikai, kereskedelmi befolyásnak gátat szabott a német nyelv és kultúra nem ismerése. Itt e kérdésben idézni szeretnék egy érdekes német véleményt: 1918 júniusában Dr. E. Dettmann, a latin-amerikai országokat személyes tapasztalataiból jól ismerő szolgálaton kívüli német konzul, egy lendületes-indulatos írást közölt „*Hogyan gondolkodnak Dél-Amerikában a németekről?*” („*Wie denkt man über die Deutschen?*“) címmel, mely a „*Mitteilungen der Ibero-amerikanischen Gesellschaft*” hasábjain jelent meg 1918 júniusában Hamburgban. A konzul sorra vette Németország háborús ellenfeleinek propagandamunkáját, mely véleménye szerint eredményesen hozzájárult ahhoz, hogy „*minket németeket külföldön nem nagyon szeretnek...annak ellenére, hogy bizonyára egyetlen más civilizált országban sem foglalkoznak annyit...a spanyol és portugál nyelv megtanulásával, mint Németországban. Ennek ellenére a franciák, a belgák, olaszok, sőt még az amerikaiak is sokkal jobban értenek hozzá, mint mi, hogy Latin-Amerika népeinél... szimpátiára tegyenek szert..., mi nem néztünk se jobbra, se balra... csak importáltunk, fabrikáltunk, exportáltunk és sok pénzt kerestünk..., de nem szerettek bennünket, mert nem értettünk ahhoz, és nem fordítottunk rá időt, hogy a dél-amerikaiak szívét megnyerjük. Megvették az áruinkat, mert azok jók és olcsók voltak, de legszívesebben franciát és angolt vettek volna...Milyen ügyesen helyezik magukat a franciák kedvező megvilágításba...A franciák ügyes szónokokat küldenek át jól csengő nevekkal... A német nyelv, a szép német nyelv! Amelyet odaát szinte senki nem beszél és csak kevesen olvassák. Ez érintkezési akadályt jelentett! Francia könyvek és újságok, olasz operák ...mind nyelvileg rokon. Itt fal mögött álltunk, és nem láthattunk a szívükbe...És Párizs, ez mágikus szó a latin-amerikaiak számára!...Ezzel egy darabig nem tudtunk konkurrálni, nyelvünk ismét akadályt jelentett. Én mindenesetre ismertem néhány dél-amerikait, akik ugyanolyan szívesen voltak Berlinben, mint Párizsban...Természetesen ez csak azokra vonatkozott, akik tudtak németül. És sajnos ők nincsenek sokan.*” (Dettmann, E.: In: *Mitteilungen der Ibero-amerikanischen Gesellschaft*. Heft 16. 15.Juni.1918. Jg.1. Hamburg.)

S hadd idézzek egy másik német forrásból is: II. Vilmos bizalmasát von Pfuel lovassági tábornokot küldte egy tiszti delegáció élén 1910 szeptemberében a chilei centenáriumi ünnepekre. A tábornok jelentésében az olvasható, hogy „*az kétségkívül igaz, hogy a chileiek a származási és nyelvi rokonság által egész életfelfogásukban a román népekhez vonzódnak, s ezért a felsőbb osztályokban egy bizonyos előszeretet Párizs iránt félreérthetetlen*”, másfelől már régebb óta elismerik és becsülik a „*német sajátosság*” (*deutsches Wesen*) meghatározó elemeit, s arra

törekednek, hogy azokból maguk is tanuljanak, és hasznot húzzanak. Így a hadseregen kívül leginkább az iskolaügy terén, hisz számos német professzort alkalmaznak a „*deutsches System*” átvételére.

S hadd térjek ki röviden egy latin-amerikai nyelvi ellenpéldára. A chilei katonai oktatásügyben az *Escuela Militar* és az *Academia de Guerra* tanrendjében – összefüggésben a német katonai befolyás erősödésével – fakultatív tárgy lett a francia, a kötelező pedig a német. Ugyan a német katonai iskolák tankönyveit lefordították spanyolra, de a „*német nyelv tanulására, melyet német tanárok (anyanyelvűek!) oktatnak, külön hangsúlyt fektetnek.*” Az 1890-es évektől, de különösen a századfordulótól, elképzelhetetlen volt Chilében a katonai karrier a német nyelv ismerete nélkül. A legjobb és nagyobb részt német nyelvű hadtudományi szakirodalommal ellátott ország ugyancsak Chile volt. A porosz szellemiség és a német nyelv gyakorlásának fő színterei a német mintára megszervezett és működtetett tiszti kaszinók voltak. Az I. világháború kitöréséig mintegy 200 chilei tiszt töltött Németországban 1-3 évet továbbképzés keretében, ami a chilei tisztikar negyedét tette ki. Az I. világháború előtti években mind Párizs, mind Berlin óriási erőfeszítéseket tett, hogy Brazília az egyik, illetve a másik katonai modell mellett döntsön, de ez nem dőlt el az I. világháború kitöréséig. Ennek kapcsán írja a szerző megalapozottan, hogy „*a századfordulón kezdődött és az első világháború alatt és közvetlenül azt követően a külpolitikai orientációban véglegesen megtörtént a súlypont-áthelyeződés Londonról Washingtonra, bár kulturális referenciaként Párizs még évtizedekig tartotta pozícióit, ahogy a brazil elit a német példát is éberrel figyelte, főként katonai és oktatási kérdésekben.*”

Az európai referenciák között az I. világháború előtt több vonatkozásban (oktatási vagy katonai kérdésekben, illetve külkereskedelmi partnerként) a németek az előkelő második helyen álltak a britek mögött – állapítja meg a szerző. A háborús helyzet megrendítette ugyan a németek pozícióit, de a békekötés után arra törekedtek, hogy újra megerősítsék befolyásukat a térségben. A luzo-brazil közeledést szorgalmazó atlantidák, akik a háborús években a neolatin szolidaritás mellett kötelezték el magukat, tartottak a német előretöréstől. A brazil kormánypolitika azonban néhány év alatt túllépett ezeken az aggodalmakon. 1928-ban megnyitották a 8 méter széles makadám utat az ország két legfontosabb városa, Rio de Janeiro és São Paulo között. „*Ettől kezdve megindult a brazil vasút sorvadása, és kialakult a ma is jellemző közlekedési szerkezet, melyben a közúti és a légi forgalom dominál.*” – írja a szerző. Ehhez csak annyit fűznék hozzá, hogy a brazil légtérben a 20-as és a 30-as években óriási küzdelem folyt a háborús győztes Párizs és a vesztes Berlin között, hogy Brazília belső légiforgalmát az *Air France* vagy a *Luft*

Hansa, illetve annak leányvállalatai, a *Condor* és a *VARIG* uralja-e? (Lásd Fischer Ferenc: Dr. Hans Luther német exkancellár dél-amerikai repülő körútja 1926-ban, a braziliai *Condor* és a *VARIG* légitársaságok létrejötte. Brazília, mint az Európa-Dél-Amerika „Südatlantikprojekt” amerikai légi hídfője. Öt kontinens. Brazília ünnepi szám. 2023.)

Opponensi véleményem végére érve, Szilágyi Ágnes idézem ismételt: „*Külön örömmre szolgál, hogy ezt a dolgot éppen Brazília függetlenné válásának 200. évfordulójára, jubileumi évében sikerült befejeznem.*” Megjegyzem: Szilágyi Ágnes nemcsak befejezte a 200. jubileumi évben ezen akadémiai doktori értekezést, hanem azt igen magas színvonalon készítette el.

Összegzés:

Opponensként megállapítom, hogy Szilágyi Ágnes előző években folytatott kutatói tevékenysége és az akadémiai doktori értekezésében felvázolt kutatási célok és annak új tudományos eredményei szinkronban vannak egymással. Akadémiai doktori disszertációjában egy olyan szintézist alkotott, amelyet a jelölt korábbi sikeres pályázataival, kutatói-oktatói tevékenységével, nemzetközi konferencia részvételeivel és szervezéseivel itthon és a tengerentúlon, továbbá az értekezés témakörében megjelent 30 tudományos közleményével, – melyek portugál, angol s magyar nyelvűek – s jelentős számú hazai és külföldi hivatkozásaival hitelesen alátámasztott.

A disszertáció novum értékű a nemzetközi tudományos erőterben s kvalitásai egyértelműen a mű portugál nyelvű megjelentetését indokolják.

Szilágyi Ágnes akadémiai doktori munkája — AZ „ATLANTISZ-ÁLOM” A MODERNIZÁCIÓ ÉS A NACIONALIZMUS KORÁBAN: PORTUGÁLIA ÉS BRAZÍLIA, 1889-1930. Budapest, 2022. – tudományos eredményeit a fentiek alapján elegendőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez és a nyilvános védés kitűzését javaslom.

.....
Prof. Em. Fischer Ferenc
az MTA doktora

Pécs, 2023. július. 16.